

De evolutie van het concept cultuurcentra in Vlaanderen

Willy Faché

Het netwerk van Vlaamse cultuurcentra ontstond in de jaren 60 (¹). Zij hebben sindsdien conceptueel een hele evolutie doorgemaakt, van de bouw van culturele infrastructuur voor lokaal sociaal-culturele verenigingen tot pluralistische cultuurcentra met een eigen programmatie en een diversiteit van functies. In dit artikel zullen we eerder aandacht besteden aan de evolutie van het concept, de functies en de doelgroep van deze centra². Deze evoluties werden mede beïnvloed door maatschappelijke ontwikkelingen, waaraan we in dit artikel eveneens aandacht zullen besteden. De bronnen voor dit hoofdstuk zijn de visie- en beleidsteksten over cultuurcentra en onderzoeksrapporten over cultuurcentra en hun publiek.

1. Aanleiding tot het overheidsbeleid met betrekking tot culturele centra.

Van april 1961 tot mei 1965 was Renaat Van Elslande de eerste Vlaamse minister voor cultuur. In 1964 werd in opdracht van minister Van Elslande en onder leiding van professor Frans Van Mechelen de Studiegroep voor Kultuurbevordering aan de Katholieke Universiteit Leuven opgericht, met de opdracht tot een wetenschappelijke studie over de culturele infrastructuur in Vlaanderen, de opleiding en het statuut van cultuurfunctionarissen en de financiering van het cultuurbeleid.

De resultaten van deze onderzoeken werden in 1964 en 1965 tijdens vier colloquia van de Studiegroep voor Kultuurbevordering op studiedagen voorgesteld. De voornaamste conclusies van de Studiegroep waren toen de volgende: de bestaande infrastructuur voldoet niet aan de culturele behoeften van de bevolking, is verouderd, slecht uitgerust, schiet te kort op het gebied van comfort en veiligheid en is daarenboven verzuild.

De ideologische zuilenstructuur (katholieke, socialistische, liberale, vrijzinnige) leek voorbijgestreefd en pluralisme werd de nieuwe visie, althans wat de basisinfrastructuur betreft. Pluralistische, niet verzuilde culturele centra (tegenwoordig cultuurcentra genoemd) moesten de cultuur toegankelijk maken voor steeds grotere bevolkingsgroepen.

¹ Oorspronkelijk werd in overheidsteksten de benaming culturele centra gebruikt. Sinds het decreet van 2001 werden deze centra cultuurcentra.

² Voor een uitvoerige beschrijving van de geschiedenis zie mijn boek: *Inspiratie voor innovatie van culturele centra* (2023).

2. De prioritaire overheidsaandacht voor de bouw van een nieuwe culturele infrastructuur

Na de onderwijsdemocratisering moest ook cultuur gedemocratiseerd worden; cultuur moest voor alle bevolkingsgroepen toegankelijk zijn. Dit was een Europese democratiseringsgolf. Ook het cultuurbegrip democratiseerde. Niet alleen letteren en de hogere kunsten moesten voorwerp van beleid zijn, maar ook de film, het sociaal-cultureel werk en de sport, stelde Van Mechelen (1964) als doelstellingen van een cultureel beleid voor tijdens het eerste colloquium van de Studiegroep voor Kultuurbevordering “demokratisering van de cultuur”.

Een nieuwe aangepaste infrastructuur (een netwerk van culturele centra) en cultuurfunctionarissen moesten volgens minister F. Van Mechelen (1964) de democratisering van de cultuur mogelijk maken en tevens het proces van ontzuiling van de cultuur bevorderen.

De aandacht van de overheid ging in de eerste plaats naar de bouw van de culturele infrastructuur. Het KB van 13 mei 1965⁽³⁾ was in dit verband een mijlpaal in het cultuurbeleid. Het voorzag dat de centrale overheid (het Rijk) voor 60% zou tussenkomen in de kosten voor de bouw of transformatie van een cultureel centrum, De provincies en gemeenten zouden respectievelijk 25% en 15% voor hun rekening nemen. Met dit overheidsinitiatief streefde de Vlaamse overheid in de eerste plaats naar de uitbouw van een nieuwe culturele en polyvalente infrastructuur voor de activiteiten georganiseerd door de sociaal-culturele verenigingen. Die ondersteuning door de centrale overheid overtuigde heel wat gemeenten om een cultureel centrum te bouwen. Het initiatief voor de bouw lag bij de gemeenten en de Vlaamse overheid voerde hierover geen regie. Van een planmatige spreiding was geen sprake.

Maar Van Mechelen beperkte zich bij zijn beleid tot het ondersteunen van de bouw van een nieuwe culturele infrastructuur (culturele centra), bedoeld voor de activiteiten van de verzuilde sociaal-culturele verenigingen, die in Vlaanderen voornamelijk katholieke verenigingen waren (Coffé & Geys, 2005; Gunst, 1984). Daarenboven interpreteerde hij democratisering van cultuur als cultuur geografisch dicht bij de mensen brengen door spreiding van culturele centra over Vlaanderen.

3. Culturele centra in de rand van Brussel, de “Gordel van Smaragd”

³ herzien door het KB van 22 februari 1974 betreffende de staatstussenkomst inzake toelagen voor het uitvoeren van culturele en sportinfrastructuurwerken) voorzag dat de centrale overheid (het Rijk)

Door de staatshervorming van 24 december 1970) komen drie cultuurgemeenschappen (Duits-, Frans- en Nederlandstalige gemeenschap) en drie gewesten (Brussels, Vlaams en Waals gewest) tot stand. De gemeenschappen zijn gebaseerd op de “persoonsgebonden materies”, zoals taal en cultuur, terwijl de gewesten betrekking hebben op de territoriaal gebonden materies, zoals economie. De cultuurgemeenschappen krijgen wetgevende bevoegdheden, die ze uitoefenen door middel van decreten voor o.a. culturele aangelegenheden opgesomd in de bijzondere wet van 21 juli 1971.

Doordat er in Brussel sprake is van twee officiële gemeenschappen (de Vlaamse en de Franstalige), kent het een tweeledige structuur met bovendien ook twee erkende talen. De toekomst van de Nederlandse cultuur in Brussel bezorgde de Vlaamse politici zorgen. Bij die tweetalige Brusselse situatie stelden de Vlamingen eisen om de Nederlandstalige minderheid te beschermen. Daarom riep de toenmalige Minister van Cultuur, Van Mechelen, op 28 maart 1969 een “Commissie van Advies ter bevordering van het Nederlandstalige Cultuurleven” in het leven. In de strijd tegen de verfransing en voor de ontwikkeling van een eigen Vlaams identiteitsgevoel speelde, naast het onderwijs, het Nederlandstalig verenigingsleven in Brussel een belangrijke rol. De ondersteuning van dit verenigingsleven was van bij de staatshervorming van 1970 een belangrijk aandachtspunt. Het is in deze beleidsoptiek dat ook een reeks Vlaamse culturele centra in de rand van Brussel, de zogenaamde “Gordel van Smaragd”, gebouwd werden. De Gordel van Smaragd, zijn de Vlaamse gemeenten rond de tweetalige hoofdstad (randgemeenten), en gemeenten van de hoofdstedelijke agglomeratie. Deze zogenaamde trefcentra of wijkhuizen vormden lokale ontmoetingsplaatsen voor de Nederlandstaligen en het Nederlandstalige verenigingsleven in Brussel.

4. De eerste officiële definitie van cultureel centrum en de professionalisering van de culturele centra in het decreet van 16 juli 1973

Tussen 1973 en 1976 zullen verschillende decreten, koninklijke besluiten en beleidsmaatregelen, geïnspireerd door de onderzoeken van de Studiegroep, de realisatie van een netwerk van culturele centra mogelijk maken.

Pas na de toekenning van de culturele autonomie en op het ogenblik dat de eerste centra operationeel werden, verschijnt het decreet van 16 juli 1973⁴ « betreffende de toekenning van

⁴ Inmiddels vervangen door decreet van 24 juli 1991 en Decreet van 13 juli 2001 houdende het stimuleren van een kwalitatief en integraal gemeentelijk cultuurbeleid

weddetoelagen aan de cultuurfunctionarissen werkzaam in erkende culturele centra die het culturele leven in de Nederlandstalige gemeenschap bevorderen”.

In feite gaat het om een decreet op de culturele centra, die voor het eerst officieel omschreven worden als “een pluralistische instelling, werkzaam in één gebouw of in een als één geleid en samengeordend geheel van functionele gebouwen, waarvan de activiteiten tot doel hebben”:

- “1. het ter beschikkingstellen van ruimten voor het sociaal-cultureel werk in al zijn vormen en voor alle bevolkingsgroepen;
 - “2. trefpunt zijn van de verschillende uitingen en vormen van het culturele werk in zijn meest ruime betekenis;
 - “3. het sociaal-cultureel werk in al zijn vormen bevorderen en de aanpassing aan veranderende behoeften verzekeren;
 - “4. de ontmoeting en samenwerking tussen alle bevolkingsgroepen van het betrokken gebied te bevorderen”.
- (decreet 16 juli 1973).

Boven vernoemd decreet van 16 juli 1973 bevordert daarenboven ook de professionalisering van de sector.

De erkende culturele centra werden nadien in het K.B. van 4 juli 1975 betreffende de erkenning van de Nederlandstalige Culturele Centra ingedeeld in vier categorieën, waarbij rekening werd gehouden met de omvang van de infrastructuur, de ontplooiende werking en de omvang van het uitstralingsgebied:

5. De grootste fusiegolf van gemeenten op 1 januari 1977 en de gevolgen voor de spreiding van cultuurcentra

In België vond enkele malen een nationale fusie van gemeenten plaats. De grootste fusiegolf was op 1 januari 1977. Op die dag werd het aantal Belgische gemeenten, door de samenvoeging van vroeger autonome gemeenten, van 2359 tot 596 gereduceerd (Maes, 1982). Hierdoor waren er in sommige nieuwe gemeenten meerdere cultuurcentra erkend. Een gemeente kon in Vlaanderen wel een van deze cultuurcentra als hoofdcentrum erkennen, het andere als wijkcentrum (Delmartino, 1982).

De overheid subsidieert de uitrusting van culturele centra Vanaf 1981 subsidieert de overheid ook de uitrusting van culturele centra (decreet van 28 januari 1981 houdende de rijkssubsidieregeling voor de pedagogisch-didactische uitrusting van erkende culturele centra.).

6. Meningsverschil over de functies van een cultureel centrum

Midden de jaren zeventig ontstonden meningsverschillen over de vraag in hoeverre een cultureel centrum ten dienste van het plaatselijk verenigingsleven moet staan, dan wel ook een eigen programma mag ontwikkelen. Dit meningsverschil werd verscherpt, toen vanaf eind jaren zeventig naast het netwerk van culturele centra ook kunstencentra ontstonden (De Mette, T., & De Pauw, W., 2006).

Het meningsverschil over de functies van een cultureel centrum was in 1982 aanleiding voor de Federatie van Vlaamse erkende culturele centra tot de oprichting van een “Werkgroep Functieanalyse culturele centra” en de vraag aan het Studiecentrum voor Vrijtijdsagogie aan de Rijksuniversiteit Gent, te onderzoeken in welke richting culturele centra hun functie kunnen innoveren

Op basis van de ervaringsinbreng van bovengenoemde werkgroep met medewerkers uit de culturele centra en op basis van een internationale literatuurstudie, stelde Faché (1985) de volgende zeven functiegroepen, die hij uitvoerig geconcretiseerd in het boek “Potentiële en actuele functies van culturele centra” (Faché 1985):

- cultuurspreiding en -productie
- sociaal cultureel werk ondersteunen
- vrijtijdsbestedingsrepertoire van personen verruimen en diversifiëren
- een pluriform aanbod van vrijetijdsbestedingsmogelijkheden waarborgen
- sociaal contact en integratie in netwerken van vrienden bevorderen
- volwasseneneducatie verzorgen
- nieuwe sociale bewegingen ondersteunen en maatschappelijke veranderingen bevorderen.

7. Vanaf 1991 subsidieert de centrale overheid ook de werking van culturele centra

Dit decreet van 24 juli 1991 “betreffende de erkenning en de subsidiëring van de Nederlandstalige erkende culturele centra die het culturele leven in de Vlaamse gemeenschap bevorderen” betekende een nieuwe mijlpaal. De Vlaamse regering voorzag naast de loonsubsidie nu ook een toelage aan lokale besturen voor de werking van cultuurcentra. Hierdoor kregen de gemeenten een steeds grotere rol in de beleidsvoering in verband met de culturele centra

De culturele centra boden in de beginperiode vooral onderdak aan verzuilde verenigingen. Na verloop van tijd begonnen vooral de grotere centra ook zelf activiteiten te organiseren. Dit decreet

ondersteunt die mogelijkheid tot eigen programmering door cultuurcentra. In artikel 4 wordt dit expliciet als doelstelling opgenomen.

8. Verankering van de cultuurcentra in een lokaal cultuurbeleid (decreet van 13 juli 2001 houdende het stimuleren van een kwalitatief en integraal lokaal cultuurbeleid).

Tijdens de volgende tien jaar zijn achtereenvolgens Bert Anciaux (1999- 2002), Paul van Grembergen (2002-2004) en opnieuw Bert Anciaux (2004-2009) ministers van cultuur. In het vernieuwde decreet worden de cultuurcentra gepositioneerd in een lokaal cultuurbeleid. Dit betekende een nieuwe mijlpaal in de evolutie van de decentralisatie van het cultuurbeleid. Het decreet heeft tot doel de gemeenten te stimuleren om te komen tot een kwalitatief en integraal cultuurbeleid. Om dit doel te bereiken geeft de Vlaamse regering subsidies aan de gemeenten of aan de samenwerkingsverbanden van gemeenten en aan de Vlaamse Gemeenschapscommissie voor de opmaak en de uitvoering van een cultuurbeleidsplan. Door dit decreet krijgen gemeenten de mogelijkheid om een cultuurbeleidscoördinator aan te stellen, die een cultuurbeleidsplan schrijft voor de lokale gemeenschap. Deze lokale en geïntegreerde benadering van cultuur is geheel nieuw en verschilt van de traditionele sectorale benadering vanuit het Vlaamse Gemeenschap, waarbij individuele organisaties gesubsidieerd worden (Vandroogenbroeck, et al.2022).

De cultuurcentra vormen samen met de bibliotheken de belangrijkste pijlers van het lokale cultuurbeleid. Voor het eerst wordt planning belangrijk in het beleid. Het decreet beoogt een planmatige geografische spreiding van de cultuurcentra over Vlaanderen, zoals bepleit door van Mechelen in 1964. Deze situatie was jarenlang onbestaande (Elsen,1984, b). Op basis van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (RSV) onderbouwd door een studie naar de hiërarchie van stedelijke kernen in Vlaanderen (Van Hecke, 1998; De Maesschalck, & Van Hecke, 2018) werd een lijst van gemeenten opgesteld, die in aanmerking kwamen voor het inrichten van een cultuurcentrum.

In het decreet lokaal cultuurbeleid van 2001 worden ook de functies van een cultuurcentrum actueler omschreven: cultuurspreiding, verhoging van cultuurparticipatie en gemeenschapsvorming ten behoeve van de lokale bevolking (Memorie van toelichting bij het decreet).

9. Het Participatiedecreet van 2009-2014

In het Participatiedecreet stelt Minister Joke. Schauvliege de participatie, in zijn verschillende dimensies, als eerste en belangrijkste aandachtspunt. Het biedt een combinatie van

ondersteuningsmaatregelen, waarin vervat het structureel inbedden van de beleidsaandacht voor specifieke doelgroepen en het creëren van een subsidiekader voor vernieuwing rond participatie.

10. Herpositionering én actualisering van de functieomschrijving van de cultuurcentra in het decreet lokaal cultuurbeleid van 6 juli 2012

Op 6 juli 2012 werd een vernieuwd decreet lokaal cultuurbeleid goedgekeurd. Dit vervangt het decreet van 13 juli 2001. Dit nieuwe decreet treedt naargelang het artikel in werking op verschillende data en zal integraal in werking treden op 1 januari 2014.

11. Het regeerakkoord 2014-2019 zet de trend van decentralisatie verder.

Het pleit voor een groter vertrouwen en meer bevoegdheden en beleidsvrijheid voor de gemeenten. Het wil de Vlaamse sturing afbouwen en de gemeentebesturen meer verantwoordelijkheid laten opnemen.

Lokale besturen hebben vanaf 2014 door de invoering van de Beleids-en Beheer cyclus (BBC) meer vrijheid om een eigen lokaal beleid vorm te geven. De BBC is een geïntegreerd systeem voor de gemeentelijke beleidsvoering (een meerjarenplanning met beleidsdoelstellingen en actieplannen).

Door het afschaffen van de sectorale plannen én de integratie ervan in de lokale meerjarenplanning, dalen de planlasten en rapporteringsverplichtingen voor de lokale besturen aanzienlijk. Door het decreet van 3 juli 2015 worden de zeven sectorale subsidies in het Gemeentefonds geïntegreerd.) .

12. De overheid subsidieert de bovenlokale cultuurwerking (Bovenlokaal Cultuurdecreet van 15 juni 2018).

Dit decreet heeft tot doel een kwalitatieve, duurzame, diverse en geïntegreerde bovenlokale cultuurwerking uit te bouwen, te stimuleren en te optimaliseren en cultuurparticipatie te bevorderen en te versterken. Hiervoor focust dit decreet op de ontwikkeling en verspreiding van praktijken van culturele organisaties die een antwoord kunnen bieden in de bovenlokale context

13. Toenemende aandacht voor gezinnen met kinderen in cultuurcentra

Kijken we naar de programma's van cultuurcentra in de beginperiode, dan stellen we vast dat die centra voor elke doelgroep afzonderlijke programma's aanbieden. Bij programma's voor kinderen zouden die zo moeten worden gepland, dat de volwassen gezinsleden *tegelijktijd* ook de mogelijkheid hebben om aan andere activiteiten deel te nemen (Faché, 1982, 1985).⁵

14. Digitale transformatie en de toenemende superdiversiteit in de samenleving,

Die trends kennen sinds de coronacrisis in 2020/2021 een versnelling en worden nieuwe uitdagingen voor de cultuurcentra (De Voldere, I., Janssens, J., Durinck, E., Truyen, F., & Masschelein, A., 2021; Geldof, D., 2013, 2016; Vandekerckhove et al., 2022).

15. Grootschalig publieksonderzoek in 2022

Het is in 2022 al de derde keer (Loots, Schramme en Van der Auwera, 2014 & Verboven, Delft & Schramme, 2018) dat een grootschalig online publieksonderzoek peilt naar het profiel, de motivatie en de impact op het welzijn van (niet-)gebruikers van 110 cultuurhuizen (Verboven & Schramme, 2022).

Conclusie

De cultuurcentra hebben sinds hun ontstaan conceptueel een hele evolutie doorgemaakt, van de bouw van culturele infrastructuur voor lokaal sociaal-culturele verenigingen tot pluralistische cultuurcentra met een eigen programmatie, een diversiteit van functies en toenemende aandacht voor digitalisering, superdiversiteit, aandacht voor gezinnen. Het overheidsbeleid met betrekking tot de cultuurcentra evolueerde van een centraal beleid naar integratie in het gemeentelijk beleid.

Literatuurbronnen

Cannie, H., Gillard, E., Vanhaverbeke, H. Vanlierde, A., Van Moerkerke, B. & Vereertbrugghen, L. (2013). Over de kracht van cultuur- en gemeenschapscentra. Bussel: VC en LOCUS.

⁵ Zie uitvoerig mijn boek: *Inspiratie voor innovatie van culturele centra* (verschijnt in 2023).

- Claeys, U., Elsen, J., Naeyaert, D. & Van Mechelen, F. (1984), Culturele centra in Vlaanderen Evaluatie en toekomst. Leuven: KU Leuven, Studiegroep voor Cultuurbevordering.
- Coffé, H., & Geys, B. (2005). Verklaringen voor het verenigingsleven in Vlaamse gemeenten. *Samenleving & Politiek*, 12(6), 39-46.
- De Kepper, M. (2017). Over Bach. cement en de postbode 50 jaar lokaal cultuurbeleid. Kalmthout: Pelckmans Pro.
- De Maesschalck, F., & Van Hecke, E. (2018). Uitrustingsgraad van de Vlaamse gemeenten 2018. Een typologie. Provincie Vlaams-Brabant.
- De Voldere, I., Janssens, J., Durinck, E., Truyen, F., & Masschelein, A. (2021). Onderzoek naar een optimaal instrumentarium in functie van de digitale transformatie van de cultuursector. Leuven: kuleuven: liras.
- Delmartino, F. (1982). Het cultuurbeleid in de gefusioneerde gemeenten. *Res Publica*, 24(3-4).
- Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media. (2016). Cultuurcentra in cijfers gevat. Focus op publieksbereik.
- Elsen, J. (1984b). Het planningsconcept. In Claeys, U., Elsen, J., Naeyaert, D. & Van Mechelen, F., Culturele centra in Vlaanderen Evaluatie en toekomst (pp. 18- 38). Leuven: KU Leuven, Studiegroep voor Cultuurbevordering.
- Faché W. (1982). Familiengerechte Freizeit in Flandern. In Familienfreundliche Freizeitsangebote in europäischen Gemeinden (pp 6-13). Düsseldorf: Deutsche Gesellschaft für Freizeit
- Faché, W. (1985). Potentiële en actuele functies van cultuur- en gemeenschapscentra. Gent: Rijksuniversiteit Gent.
- Faché, W. (1992). Aims of cultural centres in the future. In: R.H. Reichardt and G. Muskens. Post-communism, the Market and the Arts. Frankfurt: P. Lang, pp. 145-160.
- Faché, W. Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis - Revue belge d'histoire contemporaine
- Geldof, D. (2013). Superdiversiteit. Hoe migratie onze samenleving verandert. Leuven: Acco.
- Geldof, D. (2016). Super-Diversity in the Heart of Europe. Leuven: Acco.
- Gunst, J. (1984) De relatie cultureel centrum en het verenigingsleven. In Claeys, U., Elsen, J., Naeyaert, D. & Van Mechelen, F., Culturele centra in Vlaanderen Evaluatie en toekomst (pp. 78-81). Leuven: KU Leuven, Studiegroep voor Cultuurbevordering.

- Loots, E., Schramme, A., & Van Der Auwera, S. (2014). Openbare bibliotheken en cultuur-en gemeenschapscentra: Barometers voor de cultuurparticipatie. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Maes, R. (1982). De samenvoeging van de gemeenten. Het kader van een onvoltooid gebleven hervormingsproces. *Res Publica*. XXIV, (3-4) 415-442.
- Van Mechelen, F. (1964). Openingsrede en probleemstelling. In *Colloquium over culturele centra*. Brussel 13-15 November 1964.
- Schauvliege, J., & Smet, P. (2013). *Doorgroeien in cultuur. Conceptnota cultuureducatie*. Brussel: Vlaamse regering.
- Schramme, A. (2007). Cultuurcentra en gemeenschapscentra vanuit cultuurhistorisch perspectief. In A. Schramme & E. Gillard (2007). *Cultuurcentra in een veranderende samenleving* (p. 181-205). Tiel: Lannoo.
- Studiegroep voor Kultuurbevordering (1966). *Syntheserapport*. Leuven: Acco. pp 36-37.
- Studiegroep voor Kultuurbevordering (Katholieke universiteit te Leuven), (1964). *Colloquium over culturele centra, KU Leuven, 13-15 november 1964 te Brussel. Verslagboek*. Leuven: Acco.
- Vandekerckhove B., Geldof D., De Decker P., Vanhaeren R., Van Damme W., Van Hulle M., Schillebeeckx E & Balcaen R., (2022). *Atlas Superdiversiteit Vlaanderen - Toekomstverkenningen: Ruimtelijke verkenning van een superdiverse samenleving; uitgevoerd in opdracht van Departement omgeving*.
- Van Hecke E. (1998). Actualisering van de stedelijke hiërarchie in België, *Tijdschrift van het Gemeentekrediet* (3),45 76.
- Vandroogenbroeck, M., Focquet, V. & Allemeersch, L. (2022). *Zet mij in CC Cultuur decentraliseren met cultuurcentra*. *Etcetera Tijdschrift* (Januari)
- Verboven, N. & Schramme, A. (2022). *Analyse publieksonderzoek cultuurhuizen 2022*. Universiteit Antwerpen Kenniscentrum cultuurmanagement en cultuurbeleid
- Verboven, N., Delft, B. & Schramme, A. (2018). *Analyse publieksonderzoek cultuur- en gemeenschapscentra*. Antwerpen: University of Antwerp. Management, Culture & Policy.
- Verslagboek-Colloquium over culturele centra, Brussel, 13-15 november 1964*, Leuven: Acco,
- Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 29 (6), 1024–54.

Vlaams Parlement (13.07.2001a). Ontwerp van decreet houdende het stimuleren van een kwalitatief en integraal lokaal cultuurbeleid. Belgisch Staatsblad.

Vlaams Parlement (13.07.2001b). Memorie van toelichting bij het decreet houdende het stimuleren van een kwalitatief en integraal lokaal cultuurbeleid.

Vlaams Parlement (16.05.2007). Ontwerp van decreet houdende wijziging van het decreet van 13 juli 2001 houdende het stimuleren van een kwalitatief en integraal lokaal cultuurbeleid.

Vlaamse overheid (2009). 10 jaar cultuur- en jeugdbeleid in Vlaanderen. Leuven: Acco.

Vlaamse overheid, (2009). Strategische Advies Raad voor Cultuur, Jeugd, Sport en Media (SARC). (2009). Cultuur IS. Uitdagingen voor het cultuurbeleid in Vlaanderen. Memorandum 2009 – 2014.